

Література

1. Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка / Карл Бюлер. – М.: Издательская группа “Прогресс”. – 528 с.
2. Гадамер Г.-Г. Актуальність прекрасного / Ганс Георг Гадамер // Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика. – К.: Юніверс, 2001. – 288 с.
3. Гадамер Г.-Г. Истина і метод. – Т.1: Герменевтика I: Основи філософ. герменевтики / Ганс Георг Гадамер. – К.: Юніверс, 2000. – 464 с.
4. Ельмслев Л. Прологомены к теории языка / Луи Ельмслев. – М.: КомКнига, 2006. – 248 с.
5. Мукаржовский Я. Исследования по эстетике и теории искусства / Ян Мукаржовский. – М.: Искусство, 1994. – 262 с.
6. Остин Дж. Л. Как совершать действия при помощи слов? / Джон Остин // Остин Дж. Л. Избранное. – М.: Идея–Прогресс, Дом интеллектуальной книги, 1999. – 135 с.
7. Смирнов А.В. Логика смысла / Алексей Смирнов. – М., 2001.

Аннотация. *Астапова-Вязьмина Е.И. Коннотации смысла живописного текста в плоскости его “переживания”.*

В статье рассматриваются положения, находящиеся в плоскости тезиса Г.Гадамера, согласно которому искусство является познанием, и опыт произведения искусства приобщает к этому познанию. Исследуются коннотации смысла произведения искусства, проявляющиеся через «переживание» его, проясняя имплицитированные в живописном тексте смысловые потенциалы.

Ключевые слова: *переживание, коннотация, смысл, произведение искусства, живописный текст.*

Summary. *Astapova-Vyazmina O.I. The connotation of the sense of pictorial text reflected through its “emotional experience”.*

The article deals with the theses influenced by H.-G. Gadamer’s statement according to which art is cognition and the experience of the work of art enter upon this cognition. We investigate connotations of the sense of the work of art reflected through its “emotional experience”, making clear implied semantic potential of the pictorial text.

Key words: *emotional experience, connotation, sense, work of art, pictorial text.*

Надійшла до редколегії 30.10.2010 р.

УДК 133.552.1

П.В. Кретов

ФЕНОМЕН СИМВОЛУ: ПРОБЛЕМА РАЦІОНАЛЬНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

*Ясного знання жодна людина не мала
і ніколи не матиме,
Щоб торкнутися богів і всіх згаданих <...> речей;
А якщо десь у кінці вона натрапить
на досконале казання,
Сама вона про це не знатиме;
проте всім щось трохи здасться.
Ксенофан*

У статті з’ясовується засадова проблематика принципової можливості інтерпретації символіки та концепту символу у межах раціонального дискурсу. Також ставиться питання про кореляцію між раціональним та ірраціональним аспектами тлумачення та розуміння символіки і їх ролі у розбудові сучасної філософської антропології.

Ключові слова: *символ, символіка, раціональне, ірраціональне, інтерпретація.*

Часто у науковій літературі подибуємо міркування, що констатують кризу світоглядних засад, ціннісних установок та мотиваційних орієнтацій у сучасній філософській картині світу. Атомізація напрямків філософських і наукових досліджень, підкреслена селективність проблематизації наявних горизонтів смислів (Е.Гуссерль) є симптоматично ілюстративними для ситуації тотальної невизначеності (можливо, це можна позначити як неефективний плюралізм (К.Леонтьєв) або пізнавальну розгубленість чи то кризу аксіоматичних підстав філософування) щодо, сказати б, фідейстичного контексту трансцендентального запитування (І.Кант) – про себе, про світ, про іншого, про Творця та процес творіння. Може видаватися дещо педальованою така акцентуація саме сакральної проблематики – але вона є нерозривно пов'язаною із вищезгаданими проявами кризи у сучасній філософії, яку можна було б наважитися метафорично позначити як страх перед будь-якою новою онтологією, фатальний ескапізм філософії перед новими викликами історії (А.Тойнбі), хоч би то були здобутки фундаментальних наук, нові прикладні технології чи соціальні пертурбації. Вкрай важливою є точна фіксація (з метою уникнення закидів у гіперболізації) тієї больової точки, нерва проблеми – очевидно, що пошуки і розбудова нової антропології як цілісного людиномірного (І.В.Бичко) парадигмального підходу до різноманіття розмаїтого людського світу сучасності навряд чи можливі без вихідного усвідомлення та переживання «не-алібі-в-бутті» (М.Бахтін) або феноменологічно-етичного «апріорі болю» (П.Слотердайк). У вищеприписаній ситуації вельми евристичною та релевантною видається філософема символу, що у першому наближенні інтерпретується як проміжна ланка та об'єднавчий фактор, який фіксує відношення «єдинороздільності» (О.Ф.Лосєв) між суб'єктом та об'єктом, раціональним та чуттєвим, насамкінець, раціональним й ірраціональним. Звісно, перше питання, яке постає у зв'язку із заявленою проблематикою, це питання про принципову можливість та гіпотетичні межі інтерпретації символу та символічного як у семіотичному аспекті (особлива увага тут приділяється семантиці й прагматиці), так і в культурологічно-антропологічному – йдеться про форми і механізми функціонування символу в тілі культури, а також їх роль у дескриптивному формуванні картини світу людини, що передбачає із необхідністю й аналіз процесів розуміння (термін вживається у контексті ідей баденської школи неокантіанства), осмислення людиною власної причетності до буття, насамкінець, «включеності» у нього.

Усе вищезазначене й обумовлює актуальність теми нашої розвідки.

Метою статті є з'ясування можливих форм інтерпретації символу в межах раціонального дискурсу, а також постановка питання про раціонально-ірраціональну природу символу, яка обумовлює суттєві труднощі при спробах раціонально осмислити і зафіксувати ірраціональні контексти символіки у тілі культури.

Заявлену проблематику так чи інакше висвітлювали у своїх працях В. Табачковський, С. Кримський, С. Аверінцев, В. Топоров, М. Мамардашвілі, М. Попович, В. Ярошовець, Г. Щедровицький, Г. Марсель, М. Гайдеггер, Л. Вітгенштайн, Ж. Бодрійяр, М. Фуко, Ю. Крістева, Ц. Тодоров, О. Лосєв, Т. Лютий, Д. Затонський, С. Хоружий, В. Лук'янець, М. Мерло-Понті, Р. Барт, Д. Ділі та ін.

Перед тим як перейти до викладу основної частини нашої розвідки, з'ясуємо засадову термінологію, яка буде знаходитися у центрі нашої уваги. Отже, під символом ми будемо розуміти (у традиції, яка пов'язана із доробком О.Ф.Лосєва) генеративну модель породження безкінечного ряду смислів у межах певного заданого смислового поля. Загалом під символом ми розуміємо деяку мисленнєву конструкцію, що має суб'єктивно-об'єктивний характер, поєднує в собі моменти об'єктивного відображення дійсності та раціонально-емоційної обробки цього відображення в пізнаючій свідомості особистості. Як духовний феномен, символ має світоглядно-ціннісне забарвлення і є

прямим засобом формування культурного простору, зрештою – засобом перетворення оточуючої дійсності. Особливо підкреслимо колосальне значення символічних функцій нашої свідомості для когнітивної діяльності, творення культурних форм, «життєвого світу» (Е.Гуссерль), оскільки емпірична дійсність та вся сфера когнітивного сприймається нами як дещо цілісне, не розкладаючись, не атомізуючись на окремі речі, явища, мисленнєві процеси, когнітивні та психо-емоційні феномени великою мірою завдяки тому, що речі та ознаки речей вказують на інші речі, інші ознаки і, очевидно, сам акт розрізнення речей, їх ідентифікації був би неможливим, якби ці речі не мали ознак, які не є сама річ, а лише вказують на неї з різним ступенем наближення. Отже, у певному умовному сенсі майже усі сфери людської діяльності та культури тією чи іншою мірою символічні. Слід підкреслити, що концепт символу, за визначенням, важко надається до чіткої вербальної фіксації, оскільки має величезну смислову перспективу, «дальнодію» (Г.Гадамер). Тому в якомусь сенсі будь-яка дефініція символу є умовною, можна навіть сказати – детермінованою чи то аксіоматикою дискурсу, чи то метою кожної конкретної інтерпретації. У контексті теми нашої розвідки нас найбільше цікавить якраз ця «мерехтливість» символу, яка робить його універсальним джерелом для входження в культуру нової інформації та збагачення наявних горизонтів смислів пізнаючої свідомості.

Поняття ірраціонального, хоча воно і не заявлене у темі, теж є важливим для наших побудов. За висловом о.П.Флоренського, символ «світить власним світлом» [8] – нам видається, що мову тут філософ веде саме про ірраціональний аспект символу та символічного (його можна було б у традиції Г.Палами та псевдо-Діонісія Ареопігита назвати енергійним), який «привідкриває» (М.Гайдеггер) людині її причетність до вічності. Можливо, доречним тут було б процитувати фрагмент із вірша російського поета «Срібного віку» В.Ходасевича: «Бессвязные страстные речи! / Нельзя в них понять ничего, / Но звуки правдивее смысла, / И слово сильнее всего <...>. Я сам над собой вырастаю, / Над мёртвым встаю бытиём, / Стопами в подземное пламя, / В текущие звёзды челом» [9, 123]. Бачимо, як геніальний поет «схоплює» сутність символічного в культурі – і, очевидно, вона є переважно ірраціональною.

Поняття інтерпретації ми тлумачимо у традиції філософської герменевтики, а також приналежно до сучасних концепцій дискурсу. Нині відбулася зміна розуміння дискурсу як послідовності речень або мовних актів на розуміння цього феномену як складного комунікативного явища, яке, окрім тексту, передбачає ще певні екстралінгвістичні фактори (знання про світ, погляди, установки, мета комуніканта). Тому на часі у філософії, особливо в українській, яка традиційно розробляла антропологічну проблематику, увага до поняття дискурсу цілком зрозуміла. Дискурс, таким чином, виявляється як середовище спонтанного виникнення та вільної еволюції бажань, образів, уявлень, понять, повір'їв, думок, переконань, знань, чуток. Усе, що виникає в дискурсі, ніколи не є «надлюдським», божественним, трансцендентним; воно завжди суть чогось «людського, занадто людського», випадкового. Також очевидним є той факт, що концепт дискурсу, який нині може стати об'єднавчою ланкою для гуманітарних та фундаментальних дисциплін, виступає як своєрідний лакмусовий папірець. Він може показати засадничі підвалини філософування, а також дозволяє на підставі аналізу мовної практики певного вченого реконструювати його світоглядну позицію.

Отже, яким чином у сучасній вітчизняній філософії, що, на нашу думку, поволі дрейфує до загального усвідомлення провідної ролі нової філософської антропології у розбудові більш-менш цілісної та гармонійної картини світу людини нового тисячоліття, інтерпретується поняття символу? «Людина неминуче використовує символ як особливе (вторинне), породжене свідомістю життєве явище для того, щоб наблизитись до предметно недоступного, зазирнути за межу повсякденності, яка приховує, за виразом

пророка Ісайї «вогонь буття». А іноді навпаки: буде «захисну стіну» знаків, щоб не отримати духовний опік від цього вогню, нескромного зазираючого у незбагненне, чи настерегтись від жаху вторгнення у демонічну сферу. ...Отже, символи виступають не тільки мовою культури, а й станами життєдіяльності людини. Символи утворюють особливу семіотичну фактуру буття чи його ментальну онтологію» [3, 22], – зазначає у своїй останній праці «Під сигнатурою Софії» С.Кримський. Знаменно, до речі, що навіть назва роботи на рівні алюзій відсилає читача до ще середньовічної концепції «*signatura rerum*» – знаковості речей, книги природи, автором якої вважається Святий Дух, який, як відомо, віє, де хоче. Бачимо наразі визнання того, що символ є суттєво онтологічним, але ця його онтологізованість не інтерпретується як суто спекулятивно поняттєва. Вона є, за С.Кримським, ментальною, тобто визначає життя людини у всіх його проявах, починаючи від тілесного низу (П.Гуревич) до найвищих духовних злетів. Сучасний дослідник Т.Лютій пише: «Ми приходимо до принципової необхідності переведення нашої проблеми (дослідження феномену розумності нерозумного. – П.К.) на рейки антропологічного аналізу, себто досліджуємо прояви людського буття не у застиглоті «наукової об'єктивності», а показуємо способи виходу у багатомірну царину культури, справжнім творцем якої і є людина. Саме у цьому середовищі людина ніби захищається від жорстокості світу специфічною стіною символізації, створюючи такі осередки існування, де нема однозначного розподілу на сувору розумність та недоладну нерозумність» [6, 393]. На перетині думок двох дослідників подибуємо суттєву близькість фундаментальних інтуїцій – символ, символічне та символіка інтерпретуються амбівалентно: з одного боку, символ виступає онтологізуючим фактором для освоєння людиною масиву культури і включення у процес її творення, з іншого – символіка виступає чимось подібним до скляної стіни, яку людина мурує між собою та вічністю (як не згадати Паскаля з його страхом безкінечності і «протягу» вічності, що позбавляє людину спокою, водночас обдаровуючи її натхненням). Слід зазначити, що «знакоплетиво» (М.Мамардашвілі) символів навіть тією мірою, наскільки воно доступне людині (ми ж бо не можемо стверджувати, що весь корпус символіки – витвір людської уяви і мислення, результат творчості. Очевидно, що фундаментальні символи нашого континууму, які ми називаємо філософськими, такі як простір, час тощо, є для людини заданими) дозволяє їй певною мірою конструювати реальність. І хоча, за точним зауваженням О.П'ятигорського, сучасна людина сприймає символіку переважно як понятійне знання, що обумовлює «десимволізацію» картини світу людини (через те, що втрачається «метафізичність» символу і він починає означати невідомо що – от і маємо згадувану вище тотальну розгубленість у ціннісних та мотиваційних орієнтаціях) [11, 14] не є чимось щодо неї зовнішнім, тобто дихотомія «суб'єкт-об'єкт» тут, як мінімум, умовна, якщо не сказати б – не чинна. Доречніше тут було б використати гуссерлівський концепт інтерсуб'єктивності, причому діалог чи то полілог (Ю.Крістева) тут є сутнісно онтологічним. «Мова (наразі дослідниця має на увазі символічний контекст мовлення. – П.К.) – це щось транскінечне (якщо можна вжити цей термін в іншому значенні, ніж уживав його Кантор), тобто переступає збережені фразові межі і виходить у розбитий континуум, де кожен точний інтервал має вартість значення і сигніфікації, проте їхня (лексем та фраз. – П.К.) справжня сила конститується тільки на основі... безмежності, полілогічного дискурсу» [4, 163], – пише Ю.Крістева.

Таким чином, універсальність символу та символіки від рівня вербального до рівнів візуального і прагматичного демонструє її всезагальність як чи не єдиного автентичного способу інтерпретації дійсності, притаманного людині та людству в цілому. Науковий дискурс, художня творчість (красна писемність і візуальні види мистецтв) можуть вважатися похідними або інваріантами символічної інтерпретації.

Р.Барт, аналізуючи семіологічне співвідношення означуваного та означаючого, наголошує (розвиваючи ідеї Ф. де Соссюра) на важливості співвідношення між ними, яке інтерпретується як знак, хоча тут це поняття набуває виразних символічних рис, оскільки є автономним і має (наприклад, у міфі) онтологічний статус [1, 271].

Отже, можна припустити, що і лінгвістика (особливо структурна), і філософія (згадаймо О.Ф.Лосева), і психологія, і навіть філософія постмодерну, який відкидає онтологічні та сакральні аспекти символічного, єдині у визнанні та акцентуації того факту, що символ виступає просто базовим механізмом інтерпретації, але і «занурює» цей процес у тезаурус культури. «...Значення, сенс, будучи внутрішньою адекватністю, відношенням між собою, чистою внутрішністю і водночас повним розкриттям, закономірно утворюють одну єдину систему. Таким чином, завдяки принциповій кореляції думки та об'єкта думки (як не пригадати концепцію ноєми-ноєзіса Гуссерля. – П.К.) утворюється філософія, якій не відомі ні труднощі, ні проблеми, ні парадокси, ні розлади: раз і назавжди я вловив у собі, за допомогою чистої кореляції того, хто думає, і того, що думається, істину мого життя, яка є також істиною світу та інших життів» [7, 49], – говорить Мерло-Понті. Звернемо увагу на підкреслення філософом моменту цілісності, що привноситься згаданою кореляцією, яка, власне, і є символічною за своєю сутністю.

І на завершення розмови про семіотичний аспект символічної інтерпретації наведемо думку одного із провідних сучасних західних семіотиків Д.Ділі: «Справді, в радикальному сенсі культура в цілому є текстом. В такому сенсі культура як текст становить мережу знаків, які артикулюються через «плетиво», вибране з критичних «вузликів». Такі «критичні вузлики» вибирають по-різному і залежно від конкретних випадків, проте, як обрані, вони також стають відповідно відокремлені від початкових виборів і натуралізуються через патерн-навичку спільноти (звичай, угода, conventions) у строгому значенні – спосіб, яким ми щось робимо» [2, 118]. Можемо бачити, що філософ теж підкреслює, по-перше, онтологічний статус символу і символіки (згадані «вузлики», які віднесемо до огріхів перекладу і які є, очевидно, своєрідними «клубками смислів»), а по-друге – процесуальний характер функціонування символу та символіки, які обумовлюють, навіть конституують підстави будь-якої інтерпретації. Хотілося б також акцентувати тут те, що раціональна інтерпретація символу є лише зовнішнім аспектом інтерпретації загалом як процесу освоєння-творення культури. Ірраціональне (нерозумне – в термінології Т.Лютото – хоча значення цих лексем не є тотожним) є необхідною частиною процесу інтерпретації, і тут уже можна говорити про концепції, наприклад, заміщення смислових блоків у З.Фрейда або концепцію архетипів у К.Юнга, тобто маємо вихід на психологію сприйняття і пізнання, а точніше, на філософію психоаналізу. Інакше кажучи, раціональне у символічній інтерпретації – це лише та частина айсберга, яка є видимою, отже, сама філософема символічної інтерпретації є трансцендентальною для сфери свідомості, наскільки вона сама доступна собі для самоаналізу і саморефлексії.

Таким чином, можна стверджувати, що феномен символу, до якого останнім часом прикута увага як вітчизняної, так і світової філософії у контексті становлення філософської антропології є не просто продуктивним релевантним чи пізнавально-ефективним, не просто монолітизуючим фактором чи об'єднувачою ланкою, не інструментом чи методом, а завдяки своєму онтологічному статусу буквально лежить в основі картини світу. І коли ми говоримо про постраціоністську світоглядну перспективу, головна мета якої як стратегії розвитку людства є досягнення гармонії між мистецтвом проектування, «створенням, конструюванням і здатністю, яка породжує природу» [5, 20], то символічна інтерпретація виступає як один з основних механізмів свідомості, що надає можливість перейти від старої раціоністської, лінійної (логоцентризму) картини світу до постпригожинської (В.Лук'янець), нелінійної синергетичної картини світу, що, нарешті,

можливо відкріє шляхи для посутнього зближення науки, мистецтва, релігії, соціальних практик та стане підґрунтям для формування «Рах postmoderniana».

На завершення наведемо фрагмент із роботи Г.К.Честертон «Святий Фома Аквінський», який, на нашу думку, непогано ілюструє вищезазначений потенціал символіки: «Якщо трава росте та в'яне, то це не означає, що вона менш реальна, ніж здається; це означає просто, що вона – частина чогось більшого, ще більш реального. Святий Фома мав право сказати...: «Я починаю з трави, щоби знову прив'язати себе до Бога»» [12, 399].

Література

1. Барт Р. Мифологии / Ролан Барт. – М.: Академический проект, 2008. – 351 с.
2. Ділі Д. Основи семіотики / Д.Ділі. – Л.: Арсенал, 2000. – 231 с.
3. Кримський С.Б. Під сигнатурою Софії / Сергій Кримський. – К.: Видавничий дім КМА, 2008. – 367 с.
4. Крістева Ю. Полілог / Юлія Крістева. – К.: Юніверс, 2004. – 474 с.
5. Лук'янець В.С. та ін. / В.С.Лук'янець та ін. // Науковий світогляд на зламі століть. – К.: ПАРАПАН, 2006. – 287 с.
6. Лютий Т.В. Розумність нерозумного: Монографія / Тарас Лютий. – К.: ПАРАПАН, 2007. – 420 с.
7. Мерло-Понті М. Видиме й невидиме / Моріс Мерло-Понті. – К.: Видавничий дім КМА, 2003. – 265 с.
8. Флоренський П. О символах бесконечности / Павел Флоренский // Флоренский П. Соч.: В 4-х тт. – М.: Мысль, 1994. – Т.1. – С.79-129.
9. Ходасевич В. Ф. Стихотворения / Владислав Ходасевич. – М.: Молодая гвардия, 1991. – 221 с.
10. Хоружий С.С. О старом и новом / Сергей Хоружий. – СПб.: Алетейя, 2000. – 477 с.
11. Цит. за: Энциклопедия символов, знаков, эмблем. – М.: ЭКСМО, СПб.: МИДГАРД, 2007. – 602 с.
12. Честертон Г.К. Святой Франциск Ассизский / Гилберт Кит Честертон // Вечный человек. – М.: ЭКСМО, СПб.: МИДГАРД, 2004. – С.7-103.

Аннотация. Кретов П.В. Феномен символа: проблема рациональной интерпретации.

В статье рассматривается фундаментальная проблематика принципиальной возможности интерпретации символики и концепта символа в рамках рационального дискурса. Также ставится вопрос о корреляции между рациональным и иррациональным аспектами толкования и понимания символики и их роли в развитии современной философской антропологии.

Ключевые слова: символ, символика, рациональное, иррациональное, интерпретация.

Summary. Kretov P.V. Phenomen of symbols: the problem of rational interpretation.

The article discusses the fundamental issues of principle the possibility of interpreting the symbolism and the concept of character in the rational discourse. Also raises the question of correlation between the rational and irrational aspects of the interpretation and understanding of symbols and their role in the development of modern philosophical anthropology.

Key words: symbol, symbolism, rational, irrational, interpretation.

Надійшла до редколегії 21.10. 2010 р.

УДК 130.122:17:111.852

А. Є. Залужна

КОНЦЕПТ ІНШОГО У НАУКОВИХ СТУДІЯХ ШКОЛИ О.І. ВВЕДЕНСЬКОГО

В статті проаналізовано етичні засади естетики словесної творчості М. Бахтіна в горизонті співвіднесення концепту Іншого з науковими розвідками представників петербурзької школи О.І. Введенського. Відстежено можливість осягнення чужої індивідуальності через призму “нечуттєвої інтуїції” (М. Лоського), “метафізики любові” (С. Франка), “вчування” (І. Лапшина), “позазнаходження” та “надмірності бачення” (М. Бахтіна).

У філософській рефлексії М. Бахтіна виявлено естетичні категорії “позазнаходження” та “надмірності бачення” як смислову альтернативу емпатичній теорії вчування та ідентифікації Я з Іншим.